

Љиљана Пешикан-Љуштановић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Прилог канону

Мужаствене жене српског средњег века / Светлана Томин. – Нови Сад: Академска књига, 2011 – ISBN 978-86-86611-92-5

Осам студија које сачињавају књигу Светлане Томин *Мужаствене жене српског средњег века* по много чему представљају наставак истраживања из којих је већ настала њена књига *Књигољубиве жене српског средњег века* (Академска књига, Нови Сад, 2007). Дакле, и у студијама које сачињавају њену нову књигу, Светлана Томин се поново бави родном перспективом српске (па и балканске) средњовековне књижевности и културе, што њена истраживања, у целини узев, чини оригиналним доприносом српској медијавелистици и привлачним штивом за широк круг читалаца.

Нова књига Светлане Томин продубљује и тематски развија сагледавање политичке и културне улоге у историји запамћених жена – племкиња, ктиторки, светица, књижевница и читатељки. Истовремено, у књигу улазе и значајна разматрања топоса српске средњовековне књижевности, попут оног којим је, унеколико иронично, насловљена књига; анализа књижевних ликова који осветљавају негативне и (знатно ређе) позитивне стереотипе и предрасуде о женама и женској природи и у којима се често огледа начелна мизогинија средњовековне културе; те врло подстицајна разматрања материка и зборника чији су наручиоци жене.

У целини књиге остварује се веома сложена синхронијска и дијахронијска контекстуализација српске средњовековне културе, пре свега у балкански и византијски контекст, али и у контекст европског хришћанства – источног и западног. Истовремено, средњовековна култура, српска и византијска – и у појединим студијама и у целини књиге – уклапа се и у дијахрони контекст. Ауторка, на пример, показује да се виђење жене као бића нижих способности може пратити од антике до средњег века, али и од средњег века до модерног грађанског друштва. Притом, она веома прецизно указује и на културне

особености и нијансе, успешно спајајући појединачна дела, појаве, личности са општијим поетичким и културним особеностима које се у њима огледају.

Ова сложена укалапања српског средњовековља у синхрони и дијахрони књижевни и културни контекст Светлана Томин поткрепљује врло широким обухватом теоријске, књижевноисторијске, историјске и културолошке литературе – домаће и стране. Сем тога, несумњиви квалитет њене књиге представља и чист, научно прецизан, али и високолитераран стил.

Књига је добро компонована и истраживања се крећу од општетеоријских књижевних и културолошких аспеката до бављења појединим делима и личностима. Прва студија *Мужаствених жена...*: „О једном топосу српске књижевности средњег века“, показује како се из третирања жена као биолошки, морално и духовно „слабијих и подређених бића“ деривира парадоксална немоћ језика да искаже вредност жене без порицања њене женствености. На низу примера ауторка показује како се, као највећа почаст, жени придају мушка својства, било да се она означава као *мужаствена*, *мужевна*, *мужеумна*, *мушки поживша*, било да се и најнепосредније назива мушкарцем, попут Јефимије и Јевгеније, које, узимајући мошти свете Петке из руку варвара, за средњовековног писца постају „богољубазни и великохвални мужеви“ (и Јадвига, кћер угарско-пољског краља Лудовика Великог и Елизабете Котроманић, кћерке босанског бана Стјепана I, крунисана је, 16. новембра 1384, као пољски краљ, а не краљица). Светлана Томин показује како се „сличност с мушкарцем убрајала у највеће врлине за једну жену“, и то не само у српској култури (у којој до данас израз *мушка памет* представља комплимент првог реда, и за жену и за мушкарца, док је *женска памет* увредљива ознака ситничавог, тривијалног, нестваралачког, површног ума), већ и на врло широком европском простору од антике до данас.

Ауторка показује како се у низу бинарних опозиција женско представља негативни пол и означава свеколику слабост ума, тела, духа. У суштини, уводна студија у књизи Светлане Томин указује на низ конкретних концептуализација оне темељне супротности која мушкарца сагледава као биће културе, а жену као биће природе. Синхронијски, истиче она, мизогинија повезује Исток и Запад, православље и католичанство, „као униформни дискурс“. Истовремено, овај дискурс се „врло мало мењао кроз векове и може се пронаћи у европским литературама у веома сличној форми“. Ни претходне, па ни

потоње епохе, показује она, нису лишене начелног потцењивања женског, које је формулисано још код Аристотела, а истрајало је до модерног доба.

Предмет следеће студије – „Жена као демонско искушење. Пример 'Житија Светог Максима Бранковића“ – јесу управо начини на које се, од искушавања светог Антонија до позног српског средњег века, тематизује страх од жене као оличења демонског искушења. Ауторка ерудитно разматра како се у хагиографској литератури Запада и Истока, али и у ренесанси, рефлектује представа о жени као демону блуда, који уништава мир и чистоту, и како се мизогинија установљује као део европске и српске литерарне традиције. Иако „страх од жене није изум хришћанских аскета“, показује она, управо га је хришћанство „врло рано уклопило у себе и затим махало тим страшилом све до на праг двадесетог века“.

Литерарно уобличиће једног вида представе о жени као бићу неспособном да превлада властиту грешну природу и потисне нагоне – Светлана Томин испитује и у студији „Мотив оклеветаног младића. Прилог представљању зле жене у књижевности“. Цамблаков наговештај Симонидине кривице за ослепљење Стефана Дечанског и подстицање сукоба између оца и сина, ауторка, преко позивања на приповест о сину Константина Великог, Криспу, и његовој маћехи Фаусти, повезује са античким мотивом Федре и Хиполита и библијском причом о Прекрасном Јосифу. „Жив и продуктиван“ литерарни мотив о похотној жени која гази божије и људске законе да би задовољила своју страст (исти мотив обрађен је у *краљевој јесени* Милутина Бојића, али и *Анери* драми савременог хрватског писца Иве Брешана) – истовремено утиче на сагледавање историјске судбине конкретних људи и на причу о њима. Да је тако, сведочи у претходним текстовима разматрана Теодосијева оптужба Радославове жене Ане да је скривила мужевљев пад с власти јер га је учинила *женопокоривим*, али и својим (историјски недоказаним) неверством.

Као суптилна литерарна стратегија, у студији „Женски ликови у Доментијановом 'Житију светог Саве““, показује се и именовање / неименовање. Само Савина мајка Ана није безимена, вероватно зато што се одлазећи у манастир она „уподобљује“ мушком, синовљевом поступку. Ни Радослављева жена Ана, ни царица Ирина, супруга Јована II Ватаца, код Доментијана немају имена, и са становишта модерног истраживача, та

безименост може се посматрати као укидање права на властиту индивидуалност мимо односа с мушкарцем.¹

Предмет пете студије у књизи („Дијак Добре и његов запис о Марку Краљевићу – једна прећутана тема српске средњовековне књижевности“) јесте запис којим је дијак Добре своје писање датирао позивањем на декамероновску причу о Марковој предаји љубавнице тасту и поновном узимању властите жене. Прича о брачним недаћама краља Марка, прераста у разматрање слабо познатих брачних односа и особене „женидбене дипломатије“, преузете из византијске политичке праксе. На примеру брака краља Милутина, особито недугог брака с Драгутиновом свастиком, иначе католичком калуђерицом Јелисаветом, и онога што се зна о нескладном браку Стефана Првовенчаног и Евдокије, ауторка показује да емоције непредвидиво улазе у „брачну дипломатију“ средњег века и да се без сагледавања домена приватног не могу целовито сагледати „историјске личности, које су истовремено представљале и књижевне јунаке и моралне узоре“, а тиме ни култура средњег века.

Студија „Ктиторке српског средњег века. Прилог познавању“ садржи комплексан и обухватан увид у делатност жена – ктиторки, од Јелене, мајке Константина Великог, у Византији, и Косаре супруге кнеза Владимира у нас, све до Јелене, кћери деспота Јована Брнковића, удате за Петра IV Рареша. Представљајући жене ктиторке које су, саме и са мужевима, синовима, очевима, градиле сложену мрежу материјалне и духовне културе средњег века, Светлана Томин попуњава низ празнина, уноси у историјске именике и поменике српског средњовековља низ женских имена. Поред оних најпознатијих, попут Немањине супруге Ане или Јелене Анжујске, која је ктиторка и православних и католичких цркава, али и женске школе, ту улази и низ мање-више непознатих жена, ктиторки из племићких породица. Све оне, подижући богомоље, али и школе, прихватилишта, болнице – излазе из домена куће у домен јавне делатности. Том изласку вековима после доприноси и ова студија Светлане Томин, отпочињући систематско бављење значајним видом женске духовне и материјалне културне делатности.

¹ Вероватно и овде треба тражити корене оне још увек присутне праксе да се жена зове именом мужа (Мићовица или Алиница) или само статусом који је „добила од њега“ („Јованова невјеста“), па, можда, и оне савремене примедбе која се изриче родно сензитивном именовању занимања, по којој је немогуће разлучити јесу ли *докторка* и *професорка* жене које имају та занимања или тек *докторова* и *професорова* супруга.

Особену женску задужбину, показује Светлана Томин, представљају и зборници компоновани и сачињени према захтеву жена за жене. Текст „Два средњовековна зборника – састав и особености“, посвећен је *Бодинском зборнику* сачињеном на захтев Ане, жене бугарског цара Јована Страцимира, „о светим, преподобним и што страдање претрпеше женама“ и *Горичком зборнику*, састављеном као „мала средњовековна енциклопедија која осветљава духовни живот жене којој је намењен“, Јелене Балшић (овај зборник је, и иначе, предмет континуираног научног интересовања Светлане Томин). Обједињујући теоријско разматрање овог особеног средњовековног жанра с анализом композиције зборника, ауторка отвара узбудљив увид у духовни живот и интересовања средњовековне жене.

Завршни текст књиге „Деспотица и монахиња Ангелина Бранковић – света мајка Ангелина“ у извесном смислу осветљава и обједињава све аспекте бављења женама и женским доприносом политичкој, културној и књижевној историји српског средњег века. „Друга странкиња из светитељског низа“ српских средњовековних владара – преподобна мати Ангелина, осветљена је као трагична жена и мајка, која је доживела да сахрани вољене, али и као значајна и инспиративна духовна водила, владарка, ктиторка, везиља, монахиња, светица. Историјски лик Ангелине Бранковић тесно се повезује са књижевним и ликовним представама о њој. Ова студија, незаобилазна је не само за изучаваоце средњовековне књижевности, културе и историје, већ и за оне који се баве усменом традицијом, пошто је мало ликова о којима писана и усмена српска књижевност имају тако блиска и подударна мишљења. Овом студијом књига, која је почела топосом о маужаственим женама, завршава студијом о светици и мајци и њеној женској егзистенцији.

Књига Светлане Томин вредан је допринос изучавању српског и балканског средњег века, али, свакако, и формирању српског женског културног и књижевног канона које је тек отпочело.